

Det tyske mindretal i Nordslesvig

Af Tage Kaarsted

Med mindre ændringer professor, dr.phil. Tage Kaarsteds indlæg 30.XI.1990 som anden officielle opponent ved Henrik Becker-Christensens disputats: »Det tyske mindretal i Nordslesvig. 1920-1932« I-II (319 + 380 sider) udgivet af Institut for Grænseregionsforskning (1990).

Freden virkede »til en begyndelse ganske lammende. Skuffelse og modløshed prægede den almindelige stemning« – Ordene handler ikke om det tyske mindretal, men er historikeren Hans Lunds beskrivelse af de danske sønderjyders følelser i 1864¹. Den passer dog lige så vel på det tyske mindretals opfattelse i 1920.

Der var imidlertid grundlæggende forskel. Ved Slesvigs afståelse i 1864 var der i Nordslesvig et dansk *flertal*, som snart kom ind under den preussiske tvangsstats åg. Hertil kom, at Danmark officielt ikke kunne kendes ved den danske befolkningsdel i Sønderjylland. »Folkets Nisse« bragte en rammende karrikaturtegning af den danske Berlin gesandt, som hastigt slår paraplyen op og skjuler sit åsyn, da han på gaden møder de to danske medlemmer af den tyske rigsdag N. Ahlmann og H. A. Kryger.

For det tyske mindretal var situationen i 1920 en anden. Mens de danske sønderjyders kår og fremtidsudsigter blev traumatisk for dansk politik, var det tyske mindretals forhold et marginalt problem for den tyske regerings. Der var meget større tysk mindretal i bl.a. Polen, hvis grænse modsat den dansk-tyske kun delvis var draget efter en folkeafstemning. Der var også den forskel, at Danmark var et gammelt demokrati – og endelig den, at Folkenes Forbund havde hejst en fane, på hvilken stod skrevet, at nationerne havde selvbestemmelsesret, og at nationale mindretal skulle beskyttes. Det indebar, at den tyske stat kunne støtte tysk kulturliv nord for grænsen². Den tyske gesandt i København, Konstantin von Neurath, behøvede ikke at slå paraplyen op, når han mødte pastor Johs. Schmidt. Alt dette hindrer naturligvis ikke, at de tyskere, som nu var blevet danske statsborgere, kunne føle smerte over den nye tilstand.

1. Sønderjyllands historie 1864-1920, 1932-33, s. 5.

2. Troels Fink: Sønderjylland siden genforeningen i 1920, 1955, s. 10.

Om vist nok alle sider af det tyske mindretal 1920-32 har dagens doktorand skrevet en både i bogstavelig og overført forstand vægtig afhandling – 700 sider på nær én, skønt 426 bør være nok. Præses er en flittig mand, der allerede har leveret solide værker om dansk toldhistorie i 1700-årene, om »Skandinaviske drømme og politiske realiteter«, dvs. skandinavismen i Danmark 1830-50 og om »Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig« 1918-20, der fører frem til doktordisputatsen i dag.

Afhandlingen indledes, som sig hør og bør med en problemstilling, nemlig det tyske mindretals organisatoriske opbygning og grænsepolitiske virksomhed i det nævnte åremål, og det er, hvad afhandlingen giver, hvorimod der, som 1. officielle opponenter har været inde på, savnes en redegørelse for de metodiske og teoretiske overvejelser, som et arbejde af denne art kunne give anledning til. Indledningen rummer også en redegørelse for hidtidig forskning om emnet. Med rette nævnes her bl.a. Troels Finks bog fra 1955 »Sønderjylland siden genforeningen i 1920«. Han nåede allerede dengang i mange henseender de samme resultater som præses, der imidlertid kan fremlægge sit materiale i meget større bredde og dokumenteret. Måske kunne kreditforeningsdirektør P. A. Calløvs redegørelse fra 1953 i »Rigsdagen og de sønderjydske Landsdele 1918-1949«³ være nævnt, selv om den på trods af titlen af nærliggende årsager særlig dyrker de sønderjyske realkreditforhold, som iøvrigt også var væsentlige. Der er en generation mellem hver af de tre: Callø, Fink og Becker-Christensen, et forhold, jeg senere skal komme ind på.

I indledningen omtales Kielerhistorikeren Peter Hopps beklagelse over, at der hverken findes en bred, afbalanceret fremstilling af det tyske mindretals historie eller detailstudier af mindretallets forskellige organisationer. I al fald er sådanne ikke skrevet af nogen udgået fra mindretallet, hvorimod mange tyskere uden for mindretallet har beskæftiget sig med dets udvikling. Det rejser spørgsmålet, hvad årsagen hertil kan være. Præses besvarer det ikke i sin afhandling, men forklaringen er vel, at mindretallet aldrig har haft styrke til eller lyst til at gennemgå det opgør med fortiden, som også ret sent kom i gang i Vesttyskland.

Doktoranden har med stor grundighed anvendt den eksisterende, ret omfattende danske og tyske litteratur og de trykte kilder. Også et stort utrykt kildemateriale er udnyttet. Præses flid er betydelig. Akter fra Auswärtiges Amt og fra Bundesarchiv i Koblenz er gennemtrawlet. Det samme gælder de omfattende mængder af arkivalier i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Men han har også fået adgang til papirer, som min-

3. Den danske Rigsdag 1849-1949, 1953.

dretallet formentlig frivilligt har stillet til rådighed, nemlig bl.a. Archiv deutsche Volksgruppe Nordschleswig i Aabenraa og pastor Johs. Schmidts privatarkiv i Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. Jeg har svært ved at påvise nogen arkivgruppe, der burde være gennemløbet. Det skulle da være Deutsche Stiftungs arkiv, som kun er benyttet indirekte gennem det, der er i dr. E. Ederts arkiv⁴. Men på den anden side mangler der helt generelle kildevurderinger, som også kun sporadisk optræder i noterne. Sven Tägil har i sin bog »Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Eine Studie zur deutschen Grenzpolitik 1933-1939« (1970), s. 149-57, en kildegennemgang, der kunne tjene som paradigme. Han oplyser, at mindretallets arkiv blev destrueret af ledelsen i 1945. Det samme omtaler Johan Peter Noack i »Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen« (1974), s. 13. Det harmonerer ikke rigtig med præses kildefortegnelse, II, s. 360 ff. Helt konkret ville det også være interessant at få en karakteristik af f.eks. pastor Schmidts store arkiv. Er der, som det så ofte er tilfældet, rensset ud i det, eller er det intakt, som Schmidt selv hævdede⁵?

I sin faktiske kildebenyttelse har doktoranden udvist en rimelig kritisk sans. Han har ikke hverken bevidst eller ubevidst – søgt at sortere sine kilder for at støtte bestemte vurderinger, og hans fremstilling er sober og redelig. Men den er bred, næsten omstændelig, og vi får alle mellemregningerne med. Den ville have vundet ved at gå gennem maskinen – eller pc'eren, som det vel hedder nu om stunder – en gang til.

Afhandlingens sprog er lige ud ad landevejen og forståeligt for enhver. Jeg kunne dog godt tænke mig indført et forbud mod at begynde en periode med at-sætninger ad modum denne: »At den danske undren over hjemmetyskheden ikke var blevet mindre efter 1920, er Vilhelm la Cour et godt eksempel på«, (s. 84). Der er snesevis af denne ubehændige konstruktion. Og jeg må spørge, om præses spiller fodbold? At det kan antages ses af, at han tackler hele tiden! Spøg til side. Afhandlingen bringer mange citater alle på dansk. Skrev da hjemmetyskerne ikke på tysk? Det burde være oplyst, at præses har oversat alle citaterne, for det kan vel drøftes, om ikke de i en doktorafhandling burde være gengivet på originalsproget – i al fald, når dette er et sprog, som står os så nært som tysk. Jeg har ikke foretaget nogen dybtgående sammenligning mellem de tyske og de danske tekster, og det er nok kun en trykfejl, når der I, s. 162 står, at »man må omgå de herrer Berlinere på en sådan måde, som ofte kræver indre ofre«,

4. Se J. P. Noack: Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen, 1974, s. 14.

5. Tägil: opus cit. s. 156.

men I, s. 173 tales der om »ethvert nogenlunde rørigt menneske«. Det er vist en fejlversættelse af det tyske adjektiv »rüdrig«, der mig bekendt betyder behændig.

Under fordanskningen er der smuttet et par anakronismer med. Det er således næppe tænkeligt, at pastor Schmidt i 1922 har kunnet udøve en femte kolonne virksomhed (II, s. 82), da denne vending første gang er anvendt under den spanske borgerkrig i 1936. Stikprøver synes at vise, at henvisninger og dokumentation er i orden, og præses akribi iøvrigt er der ikke noget at udsætte på. Man kan derimod undre sig over, at afhandlingen hedder »1920-32«. 1933 med Hitlers magtovertagelse forekommer et mere naturligt slutpunkt; og faktisk går jo præses især til slut op til dette tidspunkt (II s. 300 ff).

Doktoranden synes som sagt at have benyttet al litteratur og alle kilder om mindretallet som sådan. Det er en styrke, men også en svaghed. Det er næsten, som om mindretallet alene opleves inde fra, og når ude fra kommende impulser gør sig gældende, skildres de gennem mindretallets optik. Nu kan man jo altid ønske sig en helt anden bog, hvad der ikke er ganske retfærdigt over for doktoranden, thi hans problemstilling omfatter ikke det tyske mindretal som et led i europæisk politik. Alligevel kunne man nok have ønsket, at der var inddraget bare et enkelt værk fra den omfattende internationale litteratur om Weimar-republikken. Jeg skal ikke gøre mig til af mit kendskab til denne forskning, men kun nævne Peter Krüger: »Die Aussenpolitik der Republik von Weimar« (1985) – omskrevet til en »Taschenbuch« med titlen »Versailles. Deutsche Aussenpolitik zwischen Revisionismus und Friedenssicherung« (1986). Den gængse opfattelse er vel, at Tysklands udenrigspolitik alene gik ud på at få Versailles-traktaten omstødt, og Gustav Stresemann er karakteriseret som mindre principfast end behændig. Selv mente Stresemann på trods af sin popularitet i befolkningen, at han forstod »folkesjælens imponderabilier«⁶. Krüger ser Weimar-republikkens udenrigspolitik som en kløgtig tilpasning til efterkrigstidens vilkår navnlig i Stresemanns æra. Han ville retablere Tyskland som stormagt, men ikke for at genoptage førkrigstidens imperialistiske politik. Derfor var revision af fredstraktaten ikke det eneste og endelige mål. Der kan hentes mange perspektiver i den nyeste tyske forskning. I al fald var der en betydelig forskel på Stresemanns politik og den højlydt revisionistiske politik, som kanslerne Brüning, von Papen og von Schleicher efter 1930 anlagde.

De fleste af bogens udsagn om Stresemann forekommer i forbindelse

6. Krüger. Versailles, s. 201.

med henvendelser *til* ham fra Otto Scheel, Jacob Bödewadt og Johs. Schmidt. Der er navnlig én henvendelse, som vist nok forekommer under forskellige forklædninger. I bd. I s. 37 tales om, at Schmidt »i 1923 skrev til den tyske rigskansler Gustav Stresemann«. Noten oplyser, at kilden er »Alte Reichskanzelei. 384-86, nr. 1. Gebietsabtretungen Schleswig, brev 26.9.1923.« Det må være det samme brev, nu forfattet af Schmidt og Bödewadt, der optræder I. s. 279 og i bd. II. s. 69, men her med en anden kildeangivelse.

Nu vel, mere vigtigt er det, at Stresemann kun optræder med to udsagn. Det ene i bd. II, s. 45, hvor han citeres for i 1925 at have sagt, at Tyskland måtte støtte de tyske mindretal efter bedste evne. Magtanvendelse, siger han, kunne på grund af de politiske forhold i Europa »så godt som« ikke komme på tale (hvad siger han på tysk?). S. 52 skriver Stresemann i 1927, »at den øjeblikkelige gunstige efterkrigstidsudvikling ikke (bør) blive forstyrret ved en opkastelse af politiske stridsspørgsmål, hvis løsning desværre endnu ikke står på dagsordenen«. De to udtalelser svæver.

Overhovedet ses Tysklands udenrigspolitik mest som en refleks i indberetninger fra den tyske gesandt i København eller sågar fra den tyske konsul i Aabenraa. Derved bliver analysen af den tyske udenrigspolitik fragmentarisk og løsrevet fra en større sammenhæng. Selvfølgelig sagde Stresemann ikke, når han vågnede: »Was sagt der Schmidt?« Men *lidt* mere kunne der nok være gjort ud af den rigstyske baggrund. Et sted, hvor denne kunne være inddraget, er i kap. 18, »Økonomisk »Anschluss«« (II. s. 282). Her omtaler bogen, at Wählerverein i 1928 krævede en økonomisk tilslutning til det tyske marked, og at pastor Schmidt i folketinget i oktober 1931 tog denne tråd op. Det var næppe uden sammenhæng med, at Heinrich Brüning på samme tid søgte at få etableret en toldunion mellem Tyskland og Østrig. Et andet eksempel: I juli 1932 skred hans efterfølger som kansler, Franz von Papen, ind over for Preussens socialdemokratiske ministerpræsident, Otto Braun, der ganske simpelt blev sat fra magten af den tyske rigsregering. Det ville have været interessant, om præses var gået ud over forskellige grupperes holdning til et økonomisk Anschluss og havde skelet til udviklingen syd for den danske grænse. Slesvig-Holsten var som bekendt dengang en del af landet Preussen. Det omtales, men det står i afhandlingen som et ubesvaret spørgsmål, om det betød noget for Preussens indstilling til det tyske mindretal, at i denne delstat spillede Socialdemokratiet (SPD) nu en ledende rolle modsat tiden før 1918. Dette forhold havde været værd at overveje i forbindelse med de skoleforhandlinger, som den danske udenrigsminister, grev Carl Moltke tog initiativet til i 1924 (II, s. 104-110).

Afhandlingen nævner nok de ydre, internationale forudsætninger, men de kommer ikke til deres ret, fordi problemerne stedse ses nede fra og ikke oppe fra. Det er nødvendigt at fastholde, at det tyske mindretals muligheder hele tiden var afhængige af den tyske rigsregering og af den preussiske delstatsregering.

En anden overordnet tilgang er den danske mindretalspolitik. Bortset fra nogle Vilhelm la Cour-citater bedømmes også den stort set ud fra mindretallets synsvinkel. Som jeg har givet udtryk for, at det kunne være nyttigt at anskue mindretalsproblematikken fra Berlin, ville det have været ønskeligt, om præses for en kortere stund havde forlagt residensen til København. Den danske regering og de danske myndigheder havde en ganske konsistent mindretalspolitik, det samme gjaldt den danske flertalsbefolkning i Sønderjylland. Er det rigtigt at sige, at man ville kvæle det tyske mindretal i velvilje? For et mindretal kan det være en fordel med en skarp front og for flertallet en fordel med imødekommenhed.

Man kan i denne forbindelse spørge, om det f.eks. ikke er muligt at belyse Staunings udtalelse om en dansk-tysk mindretalstraktat på grundlag af andre end tyske kilder? (II, s. 29, med note s. 328). Ifølge det oplyste skulle Stauning i et interview have udtalt, at en dansk-tysk mindretalstraktat kunne været meget praktisk, hvis den ikke indeholdt nogen bestemmelser, der kunne krænke Danmarks suverænitet. Udenrigsminister Moltke fik dog hurtigt banket statsministeren på plads. Staunings udtalelse er dog ret væsentlig og bør ikke stå alene på en indberetning fra det tyske gesandtskab i København⁷.

Det er i denne sammenhæng vigtigt at understrege, at den tyske regering på intet tidspunkt anerkendte grænsen. På trods heraf er det, som om præses antager det for en given sag, at grænsen lå fast. I dag ved vi, at Tyskland intet ønske havde om at rykke den mod nord, men det vidste man ikke i Danmark, tværtimod kunne man vanskeligt tolke de signaler, som både Tyskland og hjemmetyskerne udsendte, på anden måde, end at grænsen ikke var sikret. Det er da muligt, at de skiftende danske udenrigsministre ikke havde søvnløse nætter vedrørende grænsen, men der var nu mange andre som nærede alvorlige bekymringer. En pålidelig kilde fortæller således, at H. P. Hanssens svigersøn, Kresten Refslund-Thomsen, der var amtmand over Aabenraa og Sønderborg amter, hver morgen vågnede tynget ved tanken om, hvad der i dagens løb kunne ske med grænsen. Og bogen citerer en tidligere udenrigsminister, nemlig Erik Scavenius, der i 1930 skrev, at en direkte afgørelse mellem Danmark og Tyskland i 1920

7. J. P. Noack har oplyst, at interviewet stod i Politiken 25.4.1924.

havde været at foretrække. Det kan næppe tolkes på anden måde, end at i al fald han var parat til at overveje en granserevision for at få fred med den store nabo mod syd, hvilket måske kan tages som udtryk for, at der var nogen, som var usikre over for, hvor betrygget grænsen var.

Præsens har med flid vendt hver akt i arkivpakkerne. Emnet taget i betragtning går det vel an med mild ironi at betegne ham som »Aktenfres-ser«. Man kan næsten i fremstillingen følge, hvorledes han har fremtaget pakke for pakke, fjernet støvet – men ikke helt – og derpå refereret indholdet. Præsens røber sig selv, når han (II, s. 53) skriver om granserevisionsproblemet, at da det i 1924 var første og eneste gang, det blev behandlet i det tyske gesandtskab, »skal sagens *akter* behandles nærmere«. Jeg er naturligvis udmærket klar over, at vi skal frem til en mulig kursændring i forholdet mellem Tyskland og Danmark, men på grund af præsens arbejdsform, bliver det centrale næsten aktstykket, formentlig udarbejdet af daværende legationsråd Ernst von Weizsäcker, og ikke kursændringen.

De mange aktgennemgange har medført, at værket er blevet uhyre bredt og detaljeret. Alt er med, også ret perspektivløse planer eller overvejelser, som aldrig er blevet til noget. Kun et enkelt eksempel skal anføres, nemlig II, s. 123, hvor Gustav Rasmussen (»det tunge skyts« er vist ikke en rammende karakteristik af ham) og andre embedsmænd drøfter betydningen af en ændring i Wählervereins vedtægter. Præsens betegner hele sagen som en storm i et glas vand, og det er så sandt, som det er sagt – men så er der måske ikke grund til at referere den så langstrakt.

Som et eksempel på en noget for passiv kritisk holdning skal jeg nævne afhandlingens referat (II, side 40) af rigsindenrigsminister Karl Jarres tale på en nordisk messe i Kiel i 1924, hvori han omtalte Nordslesvig som røvet fra Slesvig-Holsten og forkyndte »die Zeit der Wiedergutmachung kommt«. Den danske regering protesterede. Til gengæld, skriver præsens, protesterede den tyske gesandt over den danske presses holdning over for Tyskland. Men disse forhold lader sig ikke jævnføre på denne måde. Der er nu en gang forskel på en ansvarlig minister og en fri presse.

Hovedproblemet for det tyske mindretal var naturligvis, at grænsen var flyttet fra Kongeåen og ned til Skelbækken. Dette forhold går da også med rette som den røde tråd gennem afhandlingen. De medlemmer af mindretallet, som artikulerede sig, kunne ikke affinde sig med den nye grænse. Og hvorfor kunne de ikke det? Hvis man skræller alle omsvøb bort: Fordi mindretallet uden en granserevision var dømt til langsom undergang.

Afhandlingen præsterer en udmærket udredning af mindretallets skiftende taktik eller, hvis vi skal kalde en spade for en spade, de mange

krumspring, man foretog for at markedsføre grænserevisionsønsket i forskellige indpakninger.

Hovedpersonen i dette spil var formanden for Wählerverein og folketingsmand, pastor Johs. Schmidt-Vodder. Hvis man søger at opstille en rangorden efter rent kvantitative kriterier, nemlig personindekset, kommer Schmidt ind som en flot nr. 1, et godt stykke over den grå eminence, redaktør Ernst Schröder med pengene fra Tyskland, som fulgtes tæt af kreditanstaltsdirektør Georg Vogelgesang med lån til betrængte landmænd, skolemanden Wilhelm Koopmann, redaktør Julius Kähler, skibsreder Jacob Jepsen og Deutsche Stiftungs leder Erich Krahrmer-Möllenberg. Og mon ikke disse seks var de mest indflydelsesrige blandt dem, der virkede for tyskheden i Sønderjylland.

Første bind er i mange henseender en håndbog i det tyske mindretal, demografisk, organisatorisk og politisk. Vi får med mange tal opgjort udvandringen af tysksindede efter genforeningen, en karakteristik af mindretallets sociale sammensætning, vi får soeialdemokraterne placeret i deres hurtigt overståede vaklen mellem dansk og tysk, der er et kapitel, som hedder »Passive, blakkede og missionske«, Wählerverein, skole, kirke, presse og ikke mindst de vigtige forbindelser til støtterne i Slesvig-Holsten. Jeg skal kun gøre få bemærkninger til denne del af afhandlingen.

Mindretallets første politiske udspil var oprettelsen af det såkaldte »kaster«, dvs. et register over mindretallets medlemmer. De, som stod i dette, skulle anerkendes af den danske stat som et tysk-folkeligt samfund med karakter af en offentlig juridisk person og organiseret som en stat i staten med et valgt folkeråd i spidsen og med et udstrakt selvstyre i skole og kirke. Det danske mindretal i Sydslesvig tiltænkte samme rettigheder, der skulle stadfæstes ved en dansk-tysk mindretalstraktat. Det er morsomt at sammenligne præses nøgterne fremstilling med P. A. Calløs. Den sidstnævnte har følgende kommentar: »Tyskerne havde nu, da det gjaldt dem selv, tilegnet sig et helt andet syn på mindretalsrettigheder end det, de få år i forvejen havde praktiseret over for den danske befolkning i Nordslesvig. Det ville unægtelig have klædt dem bedre at tage munden lidt mindre fuld⁸. Enten munden var fuld eller ej, må det vel slås fast, at en sådan ordning ikke var i overensstemmelse med grundloven. Katastertanken blev hurtigt forladt, og en dansk-tysk mindretalstraktat ville den danske regering ej heller acceptere.

Interessant er redegørelsen for Ernst Sehröders rolle som den, der med bopæl i Flensborg fordelte de tyske statspenge, som tilflød mindretallet.

8. Den danske Rigsdag VI, s. 77f.

Heri var der i princippet intet odiøst, også den danske stat ydede tilskud til mindretallet i Sydslesvig. Mottoet blev: »For kulturarbejdet gælder ingen statsgrænser«⁹ Men det er klart, at den, der som Ernst Schröder sad på pengekasen, også fik en betydelig indflydelse. Det var dog Erich Kraemer-Möllenberg, som med Auswärtiges Amt i ryggen og dermed de fleste penge kom til at spille den største rolle. Jeg synes, at fremstillingen på udmærket måde reder trådene i dette spind ud.

Med rette gør afhandlingen en del ud af skolespørgsmålet. I, s. 198 skriver præses, at »set med danske øjne var de vilkår, som blev budt det tyske mindretal på skolens område, yderst liberale«. Var de ikke det eller spurgt på en anden måde: Var den tyske utilfredshed velbegrundet? Der kom jo kommuneskoleafdelinger, og der var mulighed for at oprette privatskoler med lovmæssig adgang til statstilskud og frie læreransættelser. Man fik ved de meget omtalte Herningsaftaler i 1928 med Socialdemokratiet også studentereksamen. Men den danske regering ville ikke give mindretallet retten til realeksamen, fordi den gav adgang til ansættelse i etaterne, altså postvæsnet, toldvæsnet og DSB. Hvorfor gik det så trægt med at få oprettet privatskoler? I, s. 210 citerer afhandlingen rektor Koopmann for en bemærkning om, at det var »kun pengene, der var det store problem«. Mindretallet viste ingen offervilje, og der kom først gang i oprettelsen af privatskoler, da den tyske stat trådte til (I, s. 213). Det samme ses I, s. 188, hvor det nævnes, at mindretallet i 1926 kun kalkulerede med 1.500 betalende medlemmer, skønt Slesvigsk Parti ved valget samme år havde opnået godt 10.000 stemmer. Og hvad angår Kreditanstalt Vogelgesang, kom pengene til jordkampen også fra Tyskland. Vogelgesang udlånte i den behandlede periode ca. 7-8 mill. kr., og heraf ydede den nordslesvigske tyskhed kun 9.850 kr. (II, s. 158).

Johan Peter Noacks disputats om det danske mindretal i Sydslesvig 1920-45 (1989) har en hovedperson, nemlig Ernst Christiansen. En sådan har vor doktorand også. Det er som alt berørt pastor Johannes Schmidt. For ham som for hele mindretallet var kravet om en grænserevision det helt fundamentale – men ikke altid opportunt at fremføre. Johs. Schmidt gjorde det dog allerede i sin jomfrutale i Folketinget den 21. oktober 1920. Præses skriver (II, s. 61), at »et hvast svar fra statsminister Neergaard bevirkede imidlertid, at Schmidt måtte love ikke mere at diskutere den sag på tinge«. Hvem er det Schmidt giver dette løfte? Han var hårdt trængt under folketingsdebatten, og løftet var givet til den danske rigsdag. P. A.

9. Fink. opus cit. s. 10.

Callø skriver herom: »Disse udtalelser giver et godt billede af den tyske folketingsmand. Han fremtrådte fra første færd som en mand med et dobbelt ansigt, og dette i forbindelse med en rolig og i formen mådeholden optræden skaffede ham inden for store danske kredse en politisk goodwill, som han ikke fortjente¹⁰.«

Denne påstand kan næppe afvises som et udslag af subjektiv dansk nationalisme, og når præses skriver, at Schmidt var pragmatisk, mener han nok opportunistisk uden at turde eller ville sige det.

Lad os se på, hvilken mand pastor Schmidt var. Det er lykkedes præses i flere forskellige arkiver at opspore væsentlige kilder til belysning af Schmidts holdninger og arbejdsmetoder og ikke mindst hans store politiske vanskeligheder. Schmidt og hans virksomhed er Leitmotiv i bd. II, som efter min mening er disputatsens mest interessante del. Så vidt jeg kan bedømme vægter afhandlingen rimeligt forholdet mellem Schmidt og de andre aktører som f.eks. Ernst Schröder, Georg Vogelgesang og Jacob Jepsen. Det er en af afhandlingens fortjenester, at den så klart blotlægger magtforholdene og dokumenterer, at Schmidt bestandig måtte underkaste sig både Flensborgs og Berlins overordnede synspunkter. I realiteten gik han fra nederlag til nederlag, men han bevarede sin stilling, selv om den blev stedse mere undergravet.

Det spørgsmål presser sig da på, hvorledes dette gik til. Redaktør Jacob Bödewadt sætter efter min mening fingeren på det ømme punkt, når han i november 1920 kunne skrive: »skyggen ved denne deres (dvs. de overordnede tyske embedsmænds) andel i tyskhedens afværgekamp viste sig øjeblikkeligt efter deres bortrejse: tyskheden manglede nu på en gang mange steder den ydre ledelse«. For mig at se manglede Schmidt alle de egenskaber, man sædvanligt tilskriver en politiker i et demokrati. Han havde ingen charisma, var ingen særlig god taler, i formen næsten forsagt og indholdet ofte tåget og kompliceret. Præses citerer Jacob Bödewadt for ved årsskiftet 1926-27 at have skrevet kritisk til Schmidt om Schmidts manglende lederegenskaber. Men præses distancerer sig straks derefter fra udsagnet (I, s. 114). Lad være, at Bödewadt var en skuffet mand, men derfor kunne han godt have ret.

Vist var Johannes Schmidt både flittig og belæst, men hvor klog en politiker var han? Afhandlingen nævner, at Schmidt gav sig af med at give Auswärtiges Amt i Berlin gode råd om, hvordan den tyske udenrigspolitik burde føres over for Danmark (I, s. 122), og den omtaler, hvorledes Schmidt gik uden om de to tyske pengefordelere Krahrmer-Möllenberg og

10. Den danske Rigsdag VI, s. 56.

Eduard Edert og søgte at opnå flere midler ved direkte henvendelse til Auswärtiges Amt (I, s. 172). Det fremgår ikke af bogen, om han fik disse penge, men i al fald pådrog Schmidt sig de to's vrede. Jeg synes, det tyder på selvoverturering og mangel på dømmekraft.

Når Schmidt ikke desto mindre bevarede en lederposition, er forklaringen så ikke den, at der ikke rigtig var andre, som kunne eller ville? Som omtalt var den tysk-nationale sag før 1920 i hænderne på embedsmænd og præster. Da de forsvandt, var der ingen folkelige ledere til at fylde hullet ud. Georg Vogelgesang skrev således i 1924 til pastor Schmidt: »Vore folk her i landsdelen er uskoledede i den politiske kamp og tænker, førerne vil nok ordne det...« (I, s. 190). Forskellen på dansk og tysk i grænselandet var bl.a., at danskheden havde en større folkelig og demokratisk bredde. Den var blevet mobiliseret på alle leder og kanter i fremmedherredømmets tid og ikke alene ved opulente kaffeborde og »den blå sangbog«, men også ved engagement i et vidt forgrenet foreningsnet, som det selvfølgelig var lettere at opretholde jo flere, man var.

Min næste påstand er, at værtslandet kan stille visse etiske krav også til borgere af en fremmed nationalitet. Deraf følger spørgsmålet, om Johs. Schmidt også i perioden før 1933 svigtede sådanne krav om loyalitet. Al hans id gik ud på at få flyttet grænsen mod nord, helst helt op til Kongeåen, men på trods af sine besværgelser af selvbestemmelsesretten vidste han godt, at det kun kunne ske ved hjælp af et mere eller mindre magtbaseret pres fra Tyskland. Jeg erindrer om det tidligere omtalte udsagn: Magtanvendelse kan på grund af de politiske forhold i Europa »så godt som ikke komme på tale«. Mindretallet håbede ligefrem på, at det måtte gå dårligt for Danmark. Afhandlingen citerer (II, s. 7) kredsvælgerforeningen i Haderslev for i 1927 at modsætte sig forslag om økonomiske forbedringer for den kriseramte landsdel ud fra tankegangen, at »jo dårligere det gik os her, desto før kommer vi tilbage til Tyskland«.

Pastor Schmidt måtte sløre sine ønsker, fordi der var forskel på ønskerne hos hjemmetyskerne i Haderslev og dem, der nærmedes længere syd på. Det kunne i det særlige Schmidtske sprog endnu mere knudret på tysk – give sig udslag i en brok som denne: »Revisionskravet er et program, ikke nogen fastlagt grænse; det forlanger en genoprulning af hele problemet, dets løsning under normale objektive forhold; det forlanger frem for alt, at begge kontrahenter såvel ved fastlæggelsen af det reale grundlag for løsningen af problemet ... som også ved udførelsen deltager ligeberettiget«. (II, s. 58).

Hvad det virkelig handlede om, kan man læse s. 93-94. Præsens gør det ikke altid let at følge kronologien, her skal man regne sig frem fra »sep-

tember 1920« til »to år senere« og derfra videre til »to måneder senere«. Det er en ret indviklet tidsregning, og den er også forkert, for datoen er ifølge noterne 17. marts 1922. Mere vigtig er naturligvis sagens genstand. Den er et brev, som Schmidt sendte til Auswärtiges Amt, det preussiske indenrigsministerium og det preussiske kultusministerium. Jeg ville have givet dette brev en mere fremskudt placering, for heri røber pastor Schmidt sit sande sindelag. Han skrev, at de tyske myndigheder ikke skulle indlade sig i en konkurrence med Danmark om at udvise mest liberalitet. I stedet skulle man ved en restriktiv skoleordning afvise det »angrebslystne« danske mindretals fremstød mod »det svækkede tyske folkelegme«. Og præses refererer videre: »For ikke at spænde ben for opnåelsen af en mere gunstig skoleordning for det tyske mindretal i Nordslesvig, bad Schmidt dog om, at en endelig ordning i Sydslesvig først skete, efter at de nordslesvigske forhold var faldet på plads« (udhævet her).

Før 1920 talte pastor Schmidt om selvbestemmelsesretten, der dog dengang blev defineret således, at om noget af Slesvig skulle afstås til Danmark, krævedes to-tredjedele flertal. I 1922 blev det til »en sand selvbestemmelsesret«, ved hjælp af hvilken der skulle læses »korrektur« på grænsen, men nu kun ved en almindelig flertalsafgørelse (II, s. 66 f.). Med en henvisning til Bismarck, »Vores geniale statsmand«, sagde Schmidt ved en anden lejlighed, at tingene måtte sættes i bevægelse, uden at man på forhånd vidste, hvordan de ville udvikle sig. Pastor Schmidt vidste i virkeligheden ikke, hvordan han skulle formulere sin politik klemmt, som han var, mellem på den ene side dem, der ønskede Kongeå-grænsen tilbage, og dem, som ville nøjes med mindre – og på den anden side de rigstyske myndigheder. Det betød tilslørede og uklare tirader som den, Schmidt og Jacob Bödewadt afleverede til Stresemann i 1923: »Fastholden ved folkelig selvbestemmelsesret, men dette ikke som resignation, derimod fattet som aktivt program med det nationalgeografiske mål, en revision af 1920-grænsen, og det storpolitiske mål, en tysk-skandinavisk sammenfinden i gensidig frihed og agtelse«. Selvbestemmelsesretten kunne efter behag defineres som kulturel autonomi, der i 1924 ikke længere nødvendiggjorde et katastrofe (II, s. 91). Autonomien skulle udøves inden for provinsen Slesvig-Holsten (II, s. 94), hvordan det så skulle kunne praktiseres uden ved en grænserevision.

I bd. II, s. 271 hedder det, at »Schmidt aldrig havde opfattet princippet om folkernes selvbestemmelsesret som et politisk dogme« og dertil føjes, at dette svarer til Schmidts »pragmatiske grundholdning«. Jeg ville sige: Mon ikke og blade om til s. II, 281, hvor han i 1925 skriver: »Jeg

personlig ville ikke afvise en voldelig løsning«. Jeg siger med Goethes Faust: »Das also war des Pudels Kern«.

Der var intet af dette, som slog an. Men i sidste halvdel af 1920'erne rammes Sønderjylland særlig hårdt af en økonomisk krise. Det gav en taknemlig baggrund for den såkaldte Selvstyrebevægelse, hvis førstemand var den groteske Cornelius Petersen. Navnet på bevægelsen angiver dens mål: løsnelse af landsdelens tilhørsforhold til Danmark. Selvstyrebevægelsen gik senere mere eller mindre op i Samlingsbevægelsen. Bogen skildrer udmærket disse bevægelser, som pastor Schmidt omklamrede eller spændte for mindretallets vogn, hvilket udtryk man nu vil anvende. Præsens konklusion er, at Schmidts forsøg på herved at sikre mindretallets politik en bredere basis i den nordslesvigske befolkning løb ud i sandet. Det er rigtigt, men man kunne tilføje, at han med sin taktik også ønskede at destabilisere Sønderjylland, og dermed havde han bevæget sig ud over den loyalitet, herbergsstaten kunne kræve.

Herom kan man have forskellig opfattelse alt efter, hvilke vurderinger man anlægger. Jeg har diskret antydnet min. Denne konstatering fører mig tilbage til, hvad jeg sagde i begyndelsen om de tre generationer af historikere. En ældre historiker – inklusive opponenteren – ville ikke kunne skrive en så lidenskabsløs redegørelse for det tyske mindretals historie. Vi kan formentlig ikke abstrahere fra udviklingen efter 1933 og vil søge forudsætningerne for den nazistiske tid i perioden 1920-32. Bogen er da også rig på materiale, der kan bidrage væsentligt til at forklare, hvorfor det gik, som det gik, men den savner en egentlig tese eller konklusion.

Nøglen til det hele er naturligvis, at mindretallet ikke kunne affinde sig med grænsedragningen da man fandt afstemningsformen forkert og resultatet derefter, og da grænsen ikke kunne ændres ad demokratisk vej, blev mindretallet et let bytte for udemokratiske påvirkninger så meget mere, som hjemmetyskerne var vant til at blive ledet, og fra lederne og ganske særlig pastor Schmidt udgik ingen klar, endsige demokratisk vejledning, fordi han, når alt kom til alt, ikke respekterede demokratiets vilkår, og fordi han havde så mange hensyn at tage – som nævnt både til mindretallets forskellige grupper og til den overordnede rigstyske målsætning, der prioriterede andre forhold højere. Forholdet til de utilfredse slesvig-holstenere syd for grænsen var også en forstyrrende faktor. Ud af det hele kom usikkerhed og ustabilitet.

Præsens har skrevet det tyske mindretals historie på dets egne præmisser. Han fremlægger veldokumenteret et uhyre stort materiale, som jeg kun har berørt yderst fragmentarisk. Der ligger en betydelig forskerindsats bag, og selv om nogle træk er kendte, rummer bogen mange nye oplysninger.

ger. Interaktionen mellem de forskellige mindretalsgremier og deres ledere er blotlagt nøgternt og sagligt og således, at læseren selv kan skønne med. Peter Hopp beklagede sig over, at der hverken forelå en bred, afbalanceret fremstilling af mindretallets historie eller dets forskellige organisationer. Nu har vi fået det hele på én gang. Selv om første officielle opponent og Johan Peter Noack som nævnt har skrevet udmærkede bøger om mindretallets skæbne 1933-45, vil vi se frem til, at præses også vil tage denne skæbnesvangre periode op ud fra sine særlige forudsætninger, ja måske endog vil behandle nogle af årene efter 1945.

Ifølge bekendtgørelsen sker tildelingen af doktorgraden på grundlag af en afhandling, der godtgør, at doktoranden sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed, og at han har bragt videnskaben et væsentlig skridt videre. Det viser Henrik Becker-Christensens hele forskerfærd, at han har, og der er derfor god grund til at ønske ham til lykke med denne afhandling. Der er også årsag til at yde Institut for Grænseregionsforskning al mulig anerkendelse for den betydningsfulde forskning, der på talrige felter er udgået her fra i dets ikke så lange levetid. Dagens afhandling føjer sig smukt ind i rækken af disse arbejder.